

Estetika strojev

Ali človek poseduje božji prst, ki spremeni kamen v zlato, ropot v umetnost hrupa? V umetnosti temu rečemo kontekstualizacija in konceptualizacija. Kontekstualizacija, ko nekaj postavimo v strukturirano okolje – morda celo prestavimo. Tako preskočimo iz enega pomenskega polja v drugo pomensko polje. Podelimo ali pa prevrednotimo pomene. Konceptualizacija pa, ko v istem pojmovnem okolju (na novo) povežemo nekatere odnose. Ali je za ta prevrednotenja zaslužna človekova “zavest”? Umetnost kljub diktatu znanosti in tehnologije vztraja na vzvišeni poziciji človeka najbolj dostojne dejavnosti – kreativnosti. Od nekdanje umetnosti ubira vzporedno pot s tehnologijo, mediji. Vendar, ali pristopamo k tehnologiji, uporabi strojev v umetnosti na pravi način? V načinu gledanja na svet prevladuje antropocentrizem: ljudje merimo svet glede na sebe, glede na funkcionalnost, ki jo okolica predstavlja za nas – pa vendar okolica ni samo funkcionalna. Sprejemanje nefunkcionalnosti pomeni, da se zavedamo celote pojavnosti sveta. Če smo Naravi že dali attribute izjemnega, lepega ali hudega, ali lahko k temu ekskluzivnemu krogu pripustimo tudi stroj?

USTROJENOST SISTEMOV

Sodobni svet je tehnološki svet. Znanost je prodrla v vse sfere človeškega sveta, in to ne le materialnega. S svojimi logičnimi modeli in opisi prodira v opisovanje človekovega duhovnega sveta. Sodobni znanstveni opisi kibernetičnih sistemov in psihološki opisi človeka se v mnogočem skladajo. O človekovih nevronske mrežah že govorimo v tehnološkem jeziku. Jezikovni sistemi skušajo doseči univerzalnost, ker je pač taka metoda objektivistične znanosti, vprašanje pa je, ali so različna strukturna polja enaka – konformna? Znanost v svoji “zlati dobi” z mehanicističnimi opisi človekovega duha posega v domeno religij. Descartes je bil tisti, ki je telesu prvi odvzel posebnost in ga obravnaval docela mehanicistično

– kot prazno lupino. Cerkev se je s tem zadovoljila, ker je iz takega opisovanja izvzel človekovega duha – v zahodni kulturi pa je še bolj utrdil dualizem stvarnega in duhovnega.

V tem pisanju bomo skušali čim uspešneje združevati – pravzaprav bomo bolj zamenjevali, obračali pogled, zavijali z očmi in se čudili. Iz enega drevesa ne bomo sklepali o gozdu, pač pa bomo med seboj raje primerjali na videz različna drevesa. Skušali bomo povezati “notranje” in “zunanje”, to je: duhovno in materialno, človeško, ki da je inteligentno; in naravno, ki da je instinktivno. Pogledali bomo, kje je tudi človek stroj in kje ni (če kje ni). Soočali bomo različna besedišča in prenašali pomene med različnimi pojmovnimi polji, vendar tega ne bomo počeli s preslikavanjem celotnih polj, ampak le posameznih pomenov. Po svoje bomo neprestano menjali točko opazovališča in se tako (morda) ognili vzvišeni (a oddaljeni) poziciji opazovalca. Človeka bomo potisnili nazaj tja, kjer mu je mesto – v naravo. Materialni in duhovni svet sta del narave – oboje pa je nekaj povsem realnega. Virtualno je le tehnični izraz, in nas ne zanima.

Del materialnega sveta so tudi stroji. Ker nam ne pade na misel, da bi stroju podelili attribute človeškega, kaj šele božjega, bomo morali človeškemu odvzeti attribute “ustvarjenega po božji podobi”. Še več: morali bomo uvideti tudi njegovo mehanično naravo – njegovo ustrojenost. Bog je bojda nezmotljiv, napake pa so del narave, zato se odločimo v korist narave. Afirmirati namreč želimo kreativne momente, ki so vendarle tisti, ki vnašajo napake in dvom. Dvom o zgledni ureditvi sveta, dvom o pravilnem in napačnem, dvom o človeškem in strojnem, naravnem in umetnem, dvom o lepem in grdem. Afirmirati želimo “duha sprememb”. Vse to si lahko kot pravi psevdoznanstveniki privoščimo le zato, ker smo si za bojno polje izbrali dovolj intuitivno področje estetike in umetnosti.

Umetnost naj bi bila podoba ponotranjene zunanosti, postavljene na ogled, torej zopet povnanjene. Kompleksen in zelo individualen pogled na svet. Estetizacija tega pogleda pa je lahko zelo specifičen besednjak. Jezikovni sistem je logična struktura in prehaja v zunanji svet, čeprav pomeni domujejo v duhovnem svetu. Za uspešno komunikacijo z zunanjim svetom je nujno besedam podeliti točno določene pomene. Pomeni resda potujejo z besedami – a z nemalo težavami. Jezikovni sistem, besednjak je posredovalnik, prevajalnik in kot tak ... medij. Pri tem razširimo McLuhanovo pojmovanje medija, ki naj bi bil človekova tehnološka proteza, in recimo, da je medij za nas kakršnakoli pomoč (tehnološka, ideološka, miselna), vsak sistem (znanstveni, socialni, estetski) pa je medij, besednjak s specifičnimi pomeni. Naredili smo torej enačaj med sistemom, medijem in besednjakom.

V teoriji informacijskih sistemov je vse, kar medij pridoda, imenovano popačenje ali šum. Pri obravnavi tehnoloških sistemov so pomeni besed popačenje/šum negativni. Sistem doda nekaj svojega, kar je za nas nerabno, nefunkcionalno.

V logičnih sistemih, med katere štejemo tudi miselne sisteme, je pomen popačenja napaka, pomen šuma pa nerazločnost, nedoločenost. Pri intuitivnih sistemih, pri katerih so jezikovni sistemi manj določeni, začne pojem napaka izgubljati negativni prizvok. Šum ne pomeni več nedoločenosti, ampak neznano, nedefinirano. Naključni sistemi so skrajni rob intuitivnih sistemov – napaka ni napaka, vsaka odločitev je enakovredna. Estetski sistemi so logično-intuitivni sistemi, pri katerih besednjak ni strogo določen in se spreminja. Komunikacija na ravni estetskih simbolov (in sploh vse, kar je v domeni človeških miselnih sistemov) pa ima lastnost, da je vsak na novo definiran dodatek tisto subjektivno, ki se mu (lahko) reče (umetniška) interpretacija, mnenje, (ne)razumevanje.

Ker smo naredili enačaj med pojmi sistem, medij in besednjak, pa še povejmo, kako jih skušamo razumeti. Sistem, medij, besednjak v najširšem pomenu je za nas vsaka “priprava”, ki ima sposobnost, da prevrednoti pomene. Torej: materialni ali miselni sistem z lastnim besednjakom, pomenskim poljem. Iz tega ne izvzemamo niti naključnih sistemov, ker vsako nepoznavanje notranjih zakonitosti rezultira v nepredvidljivem, nerazumljenem. Medij torej vedno spremeni. Kakor da bi govorili o umetniških medijih, žanrih, ljudeh, idejah, ideologijah, družbah, institucijah, strojih – kot o resonanc polnih specifičnih prostorih, ki vedno po svoje prevrednotijo prejeta informacijo.

Vsak sistem, torej tudi človek, vendarle ni popolnoma neodvisno bitje in nima popolnoma avtonomnega ustroja. Poleg tega, da so sistemi vsebovani drug v drugem, da se prekrivajo in v vsakem trenutku na novo kombinirajo, imajo logični sistemi vedno neke zakonitosti. Neko v naprej določeno strukturo – ustroj. Po navadi so zbirali komplementarnih lastnosti: nekaj je lahko trdo, pametno, rdeče, lahko pa je mehko, neumno, črno – ali pa je nekje vmes. Logični sistemi so torej v naprej definirana polja – koordinatni prostor, razpet med komplementarne lastnosti. Analogno temu bi lahko rekli, da so tudi vse ideje, vsi miselni modeli že določeni. Če se strinjamo, da so duhovne kategorije realne, jim lahko pripišemo tudi (duhovna) telesa. Sicer pa to tako ali tako počnemo, saj jih drugače ne moremo misliti. V tem smislu morda lahko trdimo, da so intuitivni sistemi pogled na še-ne-popolnoma-znane logične strukture. Morda bi lahko rekli, da so le naključni sistemi brez notranje strukture, vendar raje trdimo, da izključno naključnih sistemov sploh ni.

Po Frommu (in krščanski doktrini) je svobodna volja tisto, kar naj bi bilo dano le človeku. Seveda svobodna volja ne napravi človeka nezmotljivega – torej: Boga. Napravi ga le “po božji podobi”. Človek se moti – in če smo natančni – moti se kar naprej. Da se ne bi toliko motil, je človek “izumil” stabilne sisteme: miselne sisteme, socialne sisteme, tehnološke sisteme – svojevrstne avtomate. Logične sisteme. Svobodna volja je tista institucija, ki nam omogoči, da se

odločimo – tudi za laž. Dejanje odločitve je bistveni element vsakega logičnega ustroja. Nižjim oblikam odločitve predhodijo instinktni modeli, višjim pa logični modeli. Nekatere vmes so intuitivni modeli odločanja, ki so po hitrosti podobni instinktnim, vendar so posledica logičnih modelov.

Tudi stroji so mediji – torej stroj vedno nekaj dodaja, spreminja. Lahko je to hrup, šum, smrad, napaka. Lahko pa so tudi estetske informacije, kadar jih kot take dešifrira opazovalec tega procesa. V polju estetsko-simbolnega je vedno tudi človek, ker estetskega izven človeka ni. Nič ni samo po sebi lepo ali grdo – ta kategorija sodi v človeške miselne načine. Čeprav tudi v estetiko vztrajno prodira shematizacija in standardizacija, je umetnost vendarle tisto polje, kjer je svoboda individualne misli najbolj neokrnjena, in kljub vsej množini pritožb nad nerazumljivostjo, še najmanj mediirana – posredovana. Stilizirana, mistificirana, estetizirana? Da.

ESTETSKI MEDIJI

Polje estetske komunikacije je strukturno polje, ki vsebuje posrednike ali medije:

- 1.) Tehniko (nosilec – magnetofonski trak, papir, frekvenca ...) – tehnični medij.
- 2.) Tehnologijo umetniškega dela (film, video, internet, risarske tehnike ...) – umetniški medij.
- 3.) Umetniški stil – način umetniške govornice, umetnik kot (duhovni) medij. Konceptualna zasnova.

4.) Vsa druga strukturna polja, ki sodelujejo pri procesih kodiranja in dekodiranja, interpretacije (prevajanja) sporočila ali informacije – kulturni, zgodovinski, ideološki, znanstveni, religiozni ... mediji. Kontekstualno ozadje.

Pri posredujoči tehniki tako razširimo pojem medija (mediiranja, posredovanja, prenosa) s tehničnih nosilcev na vse procese, ki se zvrstijo v predajanju in sprejemanju umetniškega sporočila. Če se pri tem naslonimo na teorijo informacij strojev – kibernetiko, kjer je komunikacija izmenjava informacij z okoljem – tedaj temu rečemo komunikacija. Pri komunikaciji (izmenjavi informacij) pa smo že vajeni, da govorimo o medijih. Umetnost je duhovna kategorija, ki prehaja v stvarni svet. Torej kontemplacija in komunikacija – oblikovanje in prenos ideje ali informacije. Govornica. Pri tem se poslužujemo različnih estetskih kodov. Estetizacija govornice tako posreduje opis umetnikovega duhovnega privida, pri tem pa se poslužuje množice izrazov, besednih iger, ki širijo meje estetskega jezika (in rodijo očitke o nekomunikativnosti).

Vzporedno s principom komunikacije smo vpeljali princip kontemplacije. Kontemplacija je notranji razmislek, vpet v prej določene koordinate predhodnih

spoznanj človekovega “miselnega ustroja”. Ta proces ne bi bil produktiven, če ne bi obstajala spremenljivo polje asociativnega in neznano polje nevednega ali nezavednega. Vendar: za kontemplacijo je dovolj eden (človek s svojimi mislimi), za komunikacijo sta potrebna dva (človek s sočlovekom). Ali lahko sem uvrstimo tudi komunikacijo človeka s strojem? Za točen odgovor na to vprašanje moramo najprej uvideti, da je tudi človek “ustrojeno” bitje – suženj enopomenskih mehanizmov. Vendar ima svobodno voljo, ki mu omogoča, da se odloči. Nas ne zanima, ali so odločitve pravilne ali napačne, ker ne govorimo o enopomenskih logičnih sistemih. Vsako naključje, nepričakovan dogodek, spoznanje razumemo kot izziva polno “novo”. Kar hitro pa se lahko pripeti, da ime za novo umanjka. Tedaj se novo zavrže ali pa identificira kot že znano. Seveda razumevanje umanjka ali pa je celo napačno. Ali lahko sploh karkoli novega uvidimo, doumemo, če ne poimenujemo? Svet je nedoumljiv toliko časa, dokler polje poimenovanja ni enako veliko kot neskončna raznolikost pojavnosti sveta. Nemogoča naloga. Objektivistična znanost zato skuša reducirati pojavnost sveta na nekaj posameznosti, iz katerih bi bilo izvedeno vse drugo. Na ta način poenostavlja do neprepoznavnosti. Umetnost modelira svet subjektivno in izhaja iz množice ne popolnoma poenoteni individualnih miselnih sistemov. Izhaja iz posameznika, podvrženega množici sovpadajočih vplivov. Področje razumskega strukturiranja in dojemanja sveta postavljamo nad področje primarnega doživljanja, ker je edino sposobno predstaviti rezultate. Čeprav vezano na kulturne vzorce, zato precej unificirano, reproducirano, je vendarle edino zmožno merljivega presežka ali preseka. Presežek je v ustvarjanju, sprejemanju novega - zmožnosti spreminjanja miselnega polja; presek pa je v zmožnosti uvideti ali vsaj zaslutiti vso množico soobstoječih sistemov, ki v vsakem trenutku drugače ustvarjajo svet.

Človek naj bi bil del narave, a se je od nje odcepil. Po nekaterih “novodobnih” teorijah, ki niso zelo daleč od znanosti, je naš planet kompleksen “živ” sistem, ki je tak zato, ker je vsa njena kompleksno sestavljena živa in neživa narava “funkcionalna” do te mere, da zagotavlja ravnovesje celote (Teorija o Gaji ameriškega fizika Jamesa Lovelocka). Človek je po njegovem s svojimi “nefunkcionalnimi” dejavnostmi v takem sistemu pravzaprav tujek. Svobodna volja naj bi bil tisti dejavnik, ki ga je izvrigel iz sveta instinktov. Na osnovi svobodne volje je zgrajena tudi krščanska doktrina “človeka, ustvarjenega po božji podobi”. Nam seveda ne pride na misel metati človeka iz narave, bolj ga želimo uvideti v “istem zosu” z vsem, kar se dogaja okoli njega. Posledica svobodne volje naj bi bila afirmacija osebnega prepričanja – individualnosti. Ta del človeka je zaslužen za ustvarjanje zavesti o sebi (individualnem) in zavesti o pripadnosti okolju (kolektivnem). Govorimo o človekovem miselnem sistemu, o človeku mediju, ki v vsakem trenutku v harmonizacijo individualnega s kolektivnim vlaga ogromno energije.

Pri tem se opiramo na ves instrumentarij, ki ga imamo na razpolago: tudi na laži, napake, instinktivne in kulturne vzorce (arhetipe in stereotipe). Lahko bi rekli, da je ta naša individualnost konstrukt, predkonceptualizacija, pred-stava. Vendar tudi naša usoda. Zgrajena samopodoba, ki je zazrta v prihodnost, v preteklost, se razvija, spreminja, "raste" in omogoča idejo o stabilnosti človekovega jaza. To je človekov idealizirani "logični" sistem, konstrukt, model – logični (u)stroj.

V nasprotju z iluzijo stabilnega "jaza" pa so besede G. I. Gurdjieffa, mistika, psevdoznanstvenika armenskega rodu iz prve polovice dvajsetega stoletja (umrl je leta 1947), ki je bil eden prvih, ki so analizirali jezik (človeških) mehanizmov: "Vsako minuto, vsak trenutek človek govori ali misli svoj jaz – in vsakokrat je njegov jaz drugačen. Pravkar je bila misel, želja, občutek, sedaj druga misel, in tako naprej, neprestano ... človek je torej množina. Jaz, ki sem nekaj obljubil, nisem jaz, ki sem obljubo prekršil. Tisoče malih jazov, se pogosto ne zavedajo drug drugega, celo v konfliktu med seboj, ki razbijajo podobo stabilnega jaza."

Povsem druga zgodba naj bi se torej dogajala s človekom v realnem času – v "tem" trenutku. Pokaže se neverjetna rigidnost in določenost človekovih zmožnosti trenutnega reagiranja, reduciranih na maloštevilne pravzorke razpoznavanja prežechih nevarnosti. Med omenjenima dvema principoma, ki sta vezana na obravnavo "človeka v času", ne obstaja enačaj. Medtem ko reakcije človeka v "tem" trenutku kažejo na njegovo pripadnost "naravi", pa zmožnost človekovih projekcij (njegov "duhovni jaz") pravzaprav opisuje zmožnost tvorjenja logičnih miselnih sistemov. Eno in drugo so pravzaprav programi – avtomati – (u)stroji.

Računalniški programi so kompleksni zbirali maloštevilnih osnovnih navodil. Torej kompleksni algoritmi, prav tako svojevrstni sistemi ali mediji. Iz okolja sprejemajo podatke, jih predelujejo in predelane vrnejo okolju – tako vplivajo na okolje. Torej spet v skladu s prej omenjeno razširjeno definicijo medija. Računalnikova osnovna lastnost je, da s pomočjo algoritma (programa) izvede pretvorbo vhodnih podatkov. Ali pa, da med velikim številom možnih odločitev v čim krajšem času izbere naj ustrežnejšo. Pri tem se tudi zmoti. A napaka že ni več tako nezaželena: pri nekaterih posebej kompleksnih opravilih pri hitrosti bistveno pridobijo, če računalniški programi oponašajo asociativno polje človeka. Tedaj računalnik med odločitvami z enako težo naključno izbere eno. Nič ni bolj nezaželenega, kot če odločitev umanjka. Torej je dejanje odločitve pomembnejše od možnosti napake!? Zdi se, da je implementacija naključnih in asociativnih principov ena bistvenih lastnosti človeku podobnih strojev. Oponašanje intuicije? Intelligence?

Umetna inteligenca, umetno življenje sta domeni kibernetike. V zadnjem času kibernetika doživlja razcvet z delovanjem svetovnih kibernetičkih mrež. Pri tem uvidimo izjemno kompleksne strukture računalniških sistemov: mnogoprocorske, mnogoprocorsne, decentralizirane, vzporedne in hkratne. To so sistemi, ki so sposobni

dinamičnega spreminjanja hierarhične sestave lastnega ustroja. V tem dinamičnem principu je enostavno ugotoviti veliko sorodnost z drugimi kompleksnimi sistemi – predvsem socialnimi in miselnimi. Prvi zadevajo organizacijo medčloveških odnosov, drugi miselni ustroj posameznika. Kolektivno in individualno.

KOMPLEKSNI USTROJI

Ljudje smo avtoreferenčni sistemi par-excellence, kar pomeni, da se stalno umerjamo, prilagajamo in odzivamo. Pravzaprav tudi generiramo v svoje okolje in -res – generiramo svoje okolje. Pri tem pa nismo ne popolnoma sprejemajoči in tudi ne nezmotljivi. Tudi mi imamo opravka z različnimi oblikami mišljenjskih inercij, resonanc, ki določajo naše sprejemanje ali zavračanje. Kako se torej na podlagi zunanjih dražljajev sproti odločamo? Kako hiter je ta sproti? Kaj pa avtomatizmi? Kaj pa napake? Bistveni del vprašanj, ki nas zanimajo, je preučevanje reakcij, ki se dogajajo v tem trenutku. Komunikacija je za nas trenutno odzivanje na okolje, trenutno izmenjevanje informacij – soočanje dveh sistemov ali medijev.

V soočenju z estetskim sporočilom se poslušalec ali opazovalec preda specifični govornici, ki jo sliši in se nanjo odziva. Če je nosilec estetskega sporočila statičen sistem (in ne dinamičen), se poslušalcu ne prilagaja. Morda zna statični partner le govoriti, ne pa tudi prisluhniti. Ali nasprotno. Lahko se tudi pripeti, da ne obstaja polje skupnega koda – besedišča. Ali tedaj lahko govorimo o komunikaciji? Za proces komunikacije je v osnovi potrebno, da med virom dražljaja ali informacije in prejemnikom obstaja zanimanje za izmenjavo informacij. Pri tem popolno razumevanje ni nujno potrebno, nujno pa je poslušanje in prevajanje. Interaktivnost je enostavna oblika komunikacije, ko se sistemi neposredno odzivajo, ni pa potrebno, da sodelujejo kot avtonomni generativni sistemi. Napake so nezaželene, inteligenca ni potrebna – potrebna je uslužnost. Kompleksnejša komunikacija pa označuje serijo neposrednih izmenjujočih ali dopolnjujočih se izmenjav med dvema ali več avtonomnimi generativnimi sistemi. Torej zelo nepredvidljiv proces, ker se med potekom komunikacije kompleksni sistemi neprestano spreminjajo, prilagajajo, soočajo. To počnejo na način, ki smo ga že opisali: z dinamičnim spreminjanjem hierarhije svojega lastnega (miselnega, ideološkega, tehnološkega) sistema.

Če bi bile reakcije (u)stroja stoddostno predvidljive, enopomenske, ponovljive, bi govorili o avtomatu. Ker pa so podsistemi, ki so vključeni v kompleksni sistem celote, vedno tudi nelinearni, kombinacija sovplivov rezultira v nepredvidljivem (nestabilnem) obnašanju – tudi napakah. Napake in nepredvidljivo so bistven del človeku podobnih strojev. Posledice strojevih odločitev. Odločitve so v osnovi enostavne: DA ali NE. Pred tem pa zahtevamo, da naj bodo v igri

kompleksni procesi, ki predstojijo vsaki “premišljeni” odločitvi. Stroji, ki so sposobni “domisliti” svoje odločitve, morajo biti kompleksni zbir podsystemov, vpetih v dinamično spremenljiv hierarhični sistem, ki svojo konfiguracijo spreminjajo v času. Po teoriji kibernetike so vsi kompleksni sistemi vpeti tudi v svoja okolja – torej so odprti in se neprestano spreminjajo. Tudi človeške ideologije so sistemi, ki se kar naprej spreminjajo. Morda se nam kvečjemu zdi, da prepočasi ... ali pa prehitro?

Čeprav je ob nastanku (1948, ameriški matematik Norbert Wiener) kibernetika pomenila širši pojem: vključevala je tudi medčloveško komunikacijo, pa danes pomeni predvsem tehnični izraz za principe inteligentnih strojev – v zadnjem času za principe kompleksnih mrež – kibermedijev. Šele na tej točki, ko nekateri že lahko govorijo o življenju na internetu, lahko malo bolje dojamemo vso kompleksnost, ki je potrebna, da človeku podoben sistem vsaj približno generira (v) svojo okolico. Za odgovor na to, kakšen povratni vpliv bo sistem proizvedel v okolici, pa bo najbolje, da še malo počakamo. Danes se vendarle kibernetiki sistemi, kot je internet, še vedno napajajo z milijoni “priključenih” človeških bitij, zato so še zelo konformni s socialnimi sistemi. V slednje vnašajo predvsem svojo “decentralizirano” naravo – socialni sistemi pa se temu upirajo in v “omrežje” vnašajo institucije človeške družbe. Te so hierarhizirane, centralizirane kategorije – že znani sistemi z lastnim besednjakom in pomenskim poljem. Nič kaj novega.

Ameriški avtor Erik Davis v knjigi *TechGnosis: Myth, Magic and Mysticism in the Age of Information* (1998) ubira naslednjo pot: med na videz novimi in avtonomnimi pojavi informacijske družbe vzpostavlja primerjave med zgodovinskimi duhovnimi modeli, predvsem predmodernimi krščanskimi, pa tudi ezoteričnimi. Na ta način izrazito demistificirajoče pristopa k novemu-ki-to-ni. Aktualni besednjak in izrazi kot virtualni svetovi, interaktivnost, mediirana realnost so zanj v besednjakih duhovnih sistemov že znane kategorije. Skepticizem do “navideznega” novega je potreben, saj akceleracija današnje družbe neprestano zahteva novo – pravzaprav zahteva reprodukcijo novega. Reprodukcijska seveda ni možna in resnično novo tudi ni namen. Po Davisu je vmesna stopnja v človeški evoluciji trenutek, ko človek postane stroj. In to je morda prav ta trenutek.

NEFUNKCIONALNOST USTROJEV

Kjub možnim očitkom, da se približujemo ezoteričnim pogledom na svet, moramo izreči: obstajajo le celovite stvari, nikoli nepopolne. Stvari so celovite same po sebi: tam, kjer opazimo le posamezne vidike (npr. funkcionalne), smo lahko gotovi, da obstaja tudi komplementarni del – torej tudi nefunkcionalnost.

Nefunkcionalnost je tisto, kar je “samo po sebi”, kar se pojavlja neodvisno od nas, tisto, kar je rezultat notranje dinamike sistema. Nefunkcionalno pri stroju je za človeka napaka. Ali je to del identitete sistema? Gotovo. Vendar, ali lahko govorimo o identiteti, individualnosti stroja? Stroj vendarle nima duhovnega življenja. Vendar pa ima prav gotovo neko notranjo dinamiko, ki jo za naše namene vzporedimo z notranjim svetom človeka. Ta dinamika je za nas življenje strojev – morda jo lahko imenujemo tudi umetno življenje.

Omeniti želimo možnost konfiguracije strojev, ki ne bodo služili zgolj ojačevanju človeških želja, pač pa bodo, v poljih, kjer je to dovoljeno (npr. v umetnosti), omogočali naše kreativno soočanje z umetno generiranimi estetskimi kategorijami. Zadrega pri takem pristopu izhaja iz splošno razširjenega umevanja, omejevanja, da so principi strojev zgolj avtomatika. Komplementarna zadrega: človekova miselna polja so logične strukture – miselna avtomatika. Torej človek kot stroj ... Res, človek je tudi stroj in stroj ni samo avtomat. Onkraj teh omejitev je neskončno polje nedoločenega, nedoločljivega. Stroji so namenjeni funkcionalnemu delovanju – to je: ozko omejenemu in definiranemu polju opravljanja “koristnega” dela. Vedno se ob koristnem delu stroja pojavlja tudi nekoristno delovanje, ki ga nikoli ni mogoče izničiti do konca,; označujemo ga s slabšalnimi nazivi – hrup, smrad, onesnaženje. Tak odnos do nefunkcionalnih stranskih produktov stroja lahko prenesemo v civilizacijsko (u-strojeno) socialno okolje in identificiramo polja človeških dejavnosti, ki jim pritiče ista usoda – da so za ustroj nefunkcionalni. Naletimo na množico ljudi in množico njihovih dejavnosti. Zunanji pogled na sistem, organizem jih ne razkrije. Zunanji pogled razkriva le zunanjo dinamiko sistema: zgodovino, napredek. Na zunaj nekoristne aktivnosti so prisotne v prav vsakem kompleksnem sistemu. To je notranja dinamika sistema (šum, hrup ...). Neločljivi in naravni del celote. Verjamem, da celo nujno potrebni del.

ESTETSKI STROJI

Pri strojih, ki komunicirajo v fizičnem okolju (in na ta način tudi s človekom), pričakujemo, da so sposobni zaznavati fizično okolje ter sprejemati in oddajati informacije, ki so lahko reducirane le na del aspektov iz te kategorije. Lahko je to fizična bližina, dotik, zvok, svetloba. Zaznavanje okolja je torej mogoče enostavno implementirati, ni pa tako enostavno pri zavedanju samega sebe. Dokler samoreferenčnost pojmuje kot vprašanje zaznavanja fizičnega prostora in fizičnega telesa, smo še lahko v polju strojevega. Ko pa se približujemo zavesti, pa namesto samoreferenčnosti nastopijo drugačni termini: samorefleksija, transcendenca, etika ... estetika. To je polje človeške duhovnosti in tu stroji nimajo kaj iskati.

Zavest naj bi bila po nekaterih idejah mojstrov umetne inteligence (Hans Moravec) lastnost, ki se pojavi sama, ko je dosežena določena stopnja kompleksnosti organizma. Mi se zahtevi po zavesti strojev ognemo, ker je naš interes proces estetske komunikacije, kjer pa ni potrebno, da stroj vnaša intelekt in zavest, saj imamo v procesu vedno tudi človeka. Stroj je lahko poln kompleksnih resonanc, sebi lastnih inercij – torej: vedno dovolj dinamičen, da se zdi raziskujoč, intuitiven. Pravzaprav je stroj raziskujoč, človek pa je (če je) intuitiven in najdeninam podeljuje imena. Tako strukturira miselno polje, ki je seveda njegovo – človekovo. Lahko bi rekli, da po svoje človek strukturira tudi polje funkcioniranja stroja. Stroj je sicer še vedno funkcionalen – v službi človeku, poleg tega pa je tudi človek v službi stroja, saj mora misliti, vrednotiti namesto stroja. No, tako bi bilo, če bi obstajala le obveza. Obstaja pa tudi svobodna volja ... da se odločimo, ali nam je tisto, kar stroj počne všeč ali ne. Človek svet vedno umerja glede na sebe, kar ni čudno, saj smo “krona stvarstva”. Kognitivni odnos do sveta je lahko le antropocentričen. Človek po svoje reflektira, ozavešča vse okoli sebe. Nebeška luč! A le, če ima čas – in le, če je “odprt” (sistem).

GENERATIVNI USTROJI

Če je stroj zasnovan tako, da je zmožen izbirati med velikim številom možnih odločitev, sem ter tja tudi naključno, in če to počne tako kompleksno in svojeglavo, da nas vedno znova preseneča – tedaj že lahko govorimo, da nekaj proizvaja. Pri manj logičnih, manj strukturiranih jezikovnih sistemih, npr. pri estetski govorici, je to celo zelo lahko. Pri tem seveda ne govorimo o inteligenci ali življenju. Prav gotovo pa govorimo o višji obliki generativnega delovanja stroja, ki v človeku vzpodbuja čudenje in aktivno interpretiranje. Torej ne več prvenstveno funkcionalni, servilni stroj, ampak umetni organizem, sposoben avtonomnih odločitev. Kriteriji niti niso pomembni – za to bi stroj potreboval samorefleksijo. A samoreflektivnega stroja niti ne potrebujemo, saj se človek znajde v vlogi reflektiranja (in samoreflektiranja). Človek pri tem ni samo servilen, ima namreč svobodno voljo in lahko zavrača ali sprejema – lahko se celo kaj nauči.

Odnos, ki ga imajo različne kulture do stvari, ki izkazujejo avtonomnost odločitev (umetno življenje?), je različen. Pri tem ne morem trditi, da manj razvite kulture izkazujejo naivnejši odnos – prej nasprotno. Pri zahodni kulturi se zlahka domisljam fascinacije z “virtualnimi svetovi”, s “tele-prisotnostjo”, z “avatarji”, ki so vse reprezentacije našega lastnega okolja in bitja – in torej (naše) prisotnosti v nekem drugem svetu. Želja po transcendenci? Želja po kreiranju sveta po naši podobi? Fascinacija z individualnostjo? Narcisizem?

Res, tudi v tem tekstu smo precej po “zahodno” primerjali razne (u)stroje – človeške in strojne. Govorili smo o kategorijah kot življenje, inteligenca, pa tudi o komunikaciji in človeški družbi. Predvsem slednji kategoriji sta kolektivni, čeprav bi tudi za življenje in inteligenco lahko rekli, da sta lahko le rezultat kolektivnega. Rezultat organizacije in izmenjave informacij med avtonomnimi gradniki. V skrajni točki: genetskega zapisa. Hm ... teorija sebičnega gena? Nadaljevanje vrste v koordinatah uspešnega? Morda je individualnost in posameznikova svobodna volja le najbolj učinkovit način ohranitve sistema, ki se mu reče človeška vrsta? Ali je torej skrivnost življenja v uspešni organizaciji na videz svojeglavih sestavnih delov? In v najbolj ekonomični samoregeneraciji takšnega organizma? V tem času, ko genetika že prevzema vlogo osti znanstvenega razvoja, je dognanje, da je pri bioloških organizmih celoten zapis in opis ustroja ali organizacije vsebovan že v sestavnih delih (genih), zelo povedno. Zavedanje celote mora biti torej vsebovano že v sestavnih delih – pa četudi se potem organizirajo v specializirane “organe”. Ali pa lahko predvidimo tak umetni kolektiv? Kompleksni stroj, ki je sposoben komunikacije znotraj svojih avtonomnih in celote zavedajočih se sestavnih delov ter se na ravni organizacije (kolektivnega) prilagaja novim izzivom? Tak stroj bi moral biti sposoben tudi lastne regeneracije. A zakaj naj bi tak “estetski” stroj sploh obstajal? To je že druga zgodba, ki ima opraviti tudi z vprašanjem o smislu človeškega obstoja. O tem pa raje ne bi govoril, čeprav je to vprašanje prav pri korenu umetnosti.

“Lepota se pojavi šele od tistega trenutka dalje, ko jo začno pogrešati tisti, ki ne ustvarjajo. Poprej je ni, kajti umetniku ni potrebna. Njemu zadošča resničnost – da pove to, kar mora povedati; po zakonih svoje narave. Toda lepote, če sploh obstaja, ni mogoče dojeti, najti jo je samo tam, kjer jo nekdo, ki jo ustvarja samo z močjo svojega gledanja, vsakokrat na novo ustvari. Ona druga lepota, zajeta v trdne temelje in čvrste oblike, je hrepenenje neustvarjalnih. Kajti narava je lepa tudi, kjer je ne razumemo in kjer se nam pokaže neurejena.” Arnold Schoenberg, skladatelj.